

SOSYOLOJİK AÇIDAN ÖZÜRLÜLER *

Prof.Dr. Ümit Meriç YAZAN**

Sözlerime başlarken, amâ bir babanın kızı olmama rağmen özürülülerin sosyolojisi konusunda şimdiye kadar hemen hiç meşgul olmadığımı itiraf etmek mecburiyetindeyim. Bir kaç ay önceye kadar Condillac'ın heykeli gibi sağır-dilsiz, mefluç ve kör olduğum böyle bir konuda beni gönümden yakalayan ve çalışmaya teşvik eden İstanbul Belediyesi yetkililerine, onların hepsinin üzerine ipekten bir şal örter gibi "özürlü" "Fiziksel engelli" kelimelerini örttük. Ancak bu örtü "özürlülük gerçeğini örtmedi, ortadan kaldıramadı. 1981 Dünya sakatlar yık idi, her yıl Mayıs ayının 2'inci haftası sakatlar haftası kabul edildi. Ama bu "özürülüler" ve "özürsüzleri" rahatlatmaya yetmedi. Ülkede bir süredir özürülüler için sözde açılan okullara rağmen, konu ile ilgili çalışmalar, Polat Renaissance otelinin havuz başında tekerlekli sandalyeler için yumuşatılan basamaklar gibi gösterişte kaldı. Günümüz Türkiye sinde özürülülük, saklanacak bir ayıp olmaktan çıkmış, nerdeyse bir ayrıcalık haline getirilmiş izlenimi verilmeye isteniyor. Ama acaba gerçekten öyle mi? Bence bu toplantılar özürülülük konusunda Türkiye'de bilinmeyen bazı doğruları su yüzüne çıkartır, özürülülük örtüsünün altında yatan yoksulluklara kamuoyunun dikkatini çekerse görevini yerine getirmiş olur. Zira fiziki bir engel vücudun belli bir kısmını ilgilendirse de, etkisi mevzi olarak kalmaz ve sonuçları itibariyle o kişinin hayatını, ailesini, yani toplumun bütününe etkiler. Özürülülük konusu toplumsal bir sorun olarak teşrih masasına mutlaka yatırılması gereken bir olgudur, özürülülük insanların yıldırımından kaçır gibi kaçtıkları, görmezden- bilmezden gelmeyi tercih ettikleri bir konudur. Ama yıldırımın hangi ağaca düşeceğini önceden kestirmek mümkün değildir. Bu yüzden bireysel bir konu gibi dursa da, beşeriyetin bütününe ilgilendiren bir konudur. Yani kişisel olarak özürülü olmasak da, hemen hemen hepimiz özürülülükle kol kola yaşamaktayız.

Evet, ben kör bir babanın kızuyım, ömrümün büyük bir kısmı Türk toplumu içinde bir özürülünün yaşadığı zilletleri paylaşmakla geçti.

Babam yanında "kör" kelimesi telaffuz edildiğinde, öfke girdaplarından utanç kuyularına düşerdi. Çocukluğumda bir kaldırım çıkışım hatırlatmakta geciktiğim için köstekleyen babamın öfkesini nasıl yatıştıracağımı bilemezdim. Babamın kara gözlüklerinden ilk genç kızlık yıllarımda karşıdan gelenlerin yapışkan bakışları yüzünden rahatsızlık duyardım. İmzasını tanımayacağı için bankaya parasını yatıramayan babamla beraber bankadan çıkarken aynı hicapla ikimizin de beli bükülürdü. "Görüyorsun evladım, derdi baba, gözüm görmediği için beni adam yerine koymuyorlar".

O yılların taze âmâsi Cemil Meriç, gönül yarasından akan kam, balan kağıt üzerinde nasıl şekillendiriyor.

---

* Bu çalışma 23 Eylül 1995'te Tank Zafer Turaya Kültür Merkezi'nde düzenlenen " Türk Toplumunda özürülü Olmak"

** konulu panel için hazırlanmıştır. * İstanbul üniversitesi. Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

"Ölmek istiyorum, dekorsuz, poz almadan. Batan bir güneş gibi değil, kaderin bileklerime taktığı prangalardan kurtulmak için ölmek. Mütevazî bir odadan, süslü bir salona geçmek gibi, realiteden tarihe geçmek, umurumda değil" (Jurnal I, s.35).

Sonra karanlık ruhuna bir mum yakıyor Cemil Meriç;

"Ey karşısında vecitli saatler yaşadığım eski dostum kâğıt! Ne zaman dertlerime kulak verecek, ne zaman kafamdakilere makas olacaksın? Fikirler kelebekler gibi, onları hafızayı iğnelemeye kalkınca bir toz yığını haline geliyorlar. Yazabilsem benim de hürriyetim olacak.

Belki yaşadığımı ve yaşamaya layık olduğumu hissedeceğim. Bu zavallı satırların hiçbir okuyucusu olmasa bile. Denize atılan bir şişe onlar. Belki dalgalar, asırlarca sonra aşına bir ele tevdi edecek onu" (Jurnal I, s. 36).

Ve nihayet sonunda, Cemil Meriç bir topuk darbesiyle ilham atım kanatlandırıyor ve kadere meydan okuyarak onu ebediyete ulaştıracak olan aydınlık şehraha giriyor.

"Nemezis, Nemezis, alnı bir mezar taşı kadar soğuk, bakışı bir cellât satırından daha korkunç ilahe! Neyimi kıskandın benim? Elbette ki Promete seni çılgına döndürecekti, Da- ra'nın azametini, Karun'un debdebesine, Iskenderin yiğitliğine kızmakta haklıydın. Homeros, Milton, Beethoven hışmına uğramaya layıktılar. Ey yıldırımlar gibi ulu çınarlara musallat tanıca, ben ne erguvanlar içinde doğan bir bizans prensiydim, ne gururuyla tanrıları kışkırtan bir titan.

Ama mademki yalnız ululan, yalnız mutlulan damgalayan parmakların bana kadar, madem ki beni de hışmına layık gördün, seni utandırmayacağım. Ya ölüm şarkılarımı boğacak, yahut da elimden aldığın dünyadan çok daha muhteşem bir kainat yaratacağım. Sana meydan okuyorum Nemezis, senden korkmuyorum ey çılgın bakire" (Jurnal I, s. 42).

35 yaşında Türkiye'de gözlerini kaybeden bir entelektüel olan Cemil Meriç, gözleri kör olduktan kırk yıl sonra, Türkiye'de artık "adam yerine" konuyor. Tamamı 20 cilde yaklaşan eserleriyle XX. yüzyıl Türk düşünce tarihine, dolayısıyla dünya tarihine, bankaların özürülü diye kabul etmediği imzasını atan Cemil Meriç'in adına 1986'da Niğde'de görme özürülüler için ilkökul ve Sanat Orta Okulu, 1993'de doğduğu kasaba olan Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde bir ilköğretim okulu, 1995'de Ümraniye ilçesinde bir kitaplık açılıyor.

Cemil Meriç, Cemil Meriç'ler yani sıradan insanın sahip olduğu biyolojik aletlere sahip olmadan, onlara sahip olanları fersah fersah geçenler, tasavvuftaki terimlerle, hakikat gözü açık olanlar, acaba dünya gözü açık olanlardan daha mı mutsuz? Bir ama mutasavvıf diyor ki, "Eğer oğlum, körlükten lezzeti bilse idi, iki eli ile iki gözünü kendisi oyardı?" Bu sözden hikmete acaba kaç gören veya görmeyenin idraki erişebiliyor!

İslami credo'da Cenab-ı Hakka zulüm isnad edilemez. Estağfurullah! Kaldı ki bir hadis-i şerifte "Cennetlikleri açıklayayım mı? Tüm aciz ve zayıflar. Cehennemlikleri haber vereyim mi? Tüm katı yürekli, kibirli ve kodamanlar" diye buyuruluyor (Buhari, iman 9; Müslim, cennet 13).

Bugün eldeki istatistiklere göre bütün dünya nüfusunun %14'ünü sakatlar oluşturmaktadır. Geçen asırlarda pek değişmediği gibi gelecek asırlarda da pek değişeceğini sanmadığımız bu %'nin içine dünya tarihinin en meşhur isimleri de girmektedir.

işte beşeriyet tarihinin tanıdığı meşhur özürllülerden birkaçı:

Bilinen en eski özürllülerden biri adı Tevrat'ta geçen Tobie'dir. Tobie, fakirlere iyilik etmeyi seven biridir. Her yeri arar onları bulmuş. Bir gün böyle bir arayış içinde iken yoruluyor, bir ağaç altına oturup, uyuya kalıyor. O sırada bir kırlangıç yuvası gözlerinin önüne düşerek, bir anda görme gücünü yok ediyor. Tobie sıçrayarak uyanıyor ve hemen gözlerini kaybettiğini anlıyor. Yüzünü semaya kaldırarak "Ya Rabbi, senin her şeyinde bir hikmet vardır, senin her hükmün doğrudur, adildir. Görme gücümü benden aldığın için, sana hamd ü senalar olsun" diyor. Uzun seneler sonra Tobie'nin gözleri yeniden açılıyor.

Samson, gücünü saçlarından alan kahraman. Düşmanları saçlarını kesip, gözlerini de kör ediyor ve onu hapse atıyorlar. Fakat rivayete göre gözleri dua ile açılıyor.

Ama Homeros 1. ö. X. yüzyılda Yunanistan'da yaşayan "Tarihin Babası", likada ve Odi- se'nin yazan.

Ebul-Ala-el Maari, X. yüzyılda Suriye'de yaşayan Arab şairi. Dört yaşında çiçek hastalığından gözlerini kaybetmiştir. Arab dili ve edebiyatının en büyük ustalarından biridir. Yunan ve Hint felsefesini bilir, çok güzel satranç oynamış. Kuzu ile kurt hikayesinin ona ait olduğu söylenir. Hicaz'a gidip gelmiş, yolda deve üstünde bir vahadan ayrılırken devecinin "Başım eğ üstünde dal var" ihtarım, dönüşte de aynı yerden geçerken tekrar uygulayınca, yeni deveci ne yaptığım sormuş, o da başım ağaç dalından koruduğunu söylemiştir. Etrafta ağaç göremeyen devecinin gözüne tam da konuştukları yerde, dalları kurumuş bir ağaç gövdesi ilişmiştir.

Michel-Ange İtalyan heykeltıraş, ressam, mimar, şair ve mekanikçisi. Çalışmış, çalışmış, sonunda görme gücünü kaybetmiştir, ömrünün son devirlerinde müzeleri gezer, eski Yunan heykellerini elleriyle okşayarak, hayranlık raşeleri geçirirmiş.

Gahle Pizza'lı bilgin, ölümünden dört yıl önce aniden kör olmuş ama çalışmalarını hiç aksatmadan sürdürmüştür. Dünyanın dört bir yanından gençler, onun ilmini öğrenmek için gelirler, koltuğunun altında diz çökerler, ondan doğanın sırlarını dinlerlermiş. Galile deneysel çalışmalarına ama olduktan sonra da devam etmiştir.

Ömrünün sonuna doğru kör olan İngiliz şairi Milton özellikle küçük kızının yardımıyla okumağa ve yazmağa ara vermemiştir. İngiliz Tarihini ve "Kaybolan Cennet"i gözlerini kaybettikten sonra kaleme almıştır.

Beethoven sağır olmuştur. Moulin-Rouge kahvelerinin ışıltısını tuvale dökerek ebedileştiren Toulouse-Lautrec cüce ve bedensel özürllüdür. "Zamanın kısa tarihi"ni kaleme alarak koca koca yıldızları kara kara kuyulara akıtan büyük İngiliz fizikçisi Dr. Stephan Hawking sinir sistemindeki bir bozukluk nedeniyle 20 yaşından itibaren tekerlekli sandalyesine çivilidir. Sesiyle XX. asrın Süleymaniyelerini inşa eden Kani Karaca, Anadolu'nun mütevekkil ağır başlığını gönlümüzün sazında titreten Aşık Veysel karanlık bir zindanda yaşamaya mahkumdular.

Evet bütün bu insanların bedensel engelleri var. Peki neden? işte bu soruya cevap aradığımızda ürperiyoruz ve Saint-Augustin'in bir başka konudaki bir sözünü, fiziksel engelliliğe uyarlayarak, biraz nefes almak istiyoruz. "Onun (yani burada özürllülüğün) neden olduğunu bana sormadıkları zaman, onun neden olduğunu biliyorum. Ama onun neden olduğunu bana sordukları zaman, onun neden olduğunu biliyorum".

Evet konumuz özürllüer. Bu çetrefil konuda mütalaa beyan ederken sürçü lisan edeceğimden eminim. Dinleyicilerim hatalarımı, ruh ve bilgi özürllülüğüme, en önemlisi özürllü olmama özürümü bağışlasınlar. Bir konuda bilgi üretmeye en yetkili kişiler, o konunun içinde bizzat yer alan, o konuyu içinde ve içinden yaşayanlardır.

Fiziksel engelliği nasıl tanımlayacağız. Fiziksel engellilik, bireyin yaş, cinsiyet, Sosyokültürel etmenlere bağılı olarak oynayacağı sosyal rolleri; yetersizlik yüzünden, gereği gibi oynayamaması halidir. Bu tanıma giren insan kategorisi her zaman ve her toplumda var olduğuna ve olacağına göre, özürllülük toplum için, Durkheim'ci anlamda normaldir.

Özürllülüğün klinik çeşitlerine gelince:

1. Duyusal özürllüer; görmeyen, işitemeyen, konuşamayanlar.
2. Bedensel özürllüer; dudak, damak, el, vücut anomalileri, kronik romatizma, diyabet, doğuştan kalp bozuklukları.
3. Zihinsel ve serebral özürllüer. Çocuk felci, (spastikler) zeka gerilikleri, nörolojik kaslara ilişkin doğuştan gelen özürller.

özürllüer her zaman ve mekanda, "tam-üs-sıhha" olanlarla birlikte, birbirini tamamlayan iki cüz gibidirler. Ama toplumu ve toplum içindeki insan insanı inceleyen sosyoloji, toplum içindeki özürllü inşam pek dikkate almamıştır.

özürllülük konusu dünyada çok az, Türkiye'de ise hemen hemen hiçbir sosyolojik çalışmanın konusu olmamıştır, "özürllülerin Sosyolojisi" İngiltere ve Amerika'da son yıllarda hızla yaygınlaşan uyuşturucu bağımlısı anne ve babaların çocuklarında ortaya çıkan zeka geriliği, formasyon bozukluğu vs. tanılarla birlikte doktorlar kadar sosyologların da üzerinde çalışmaya kendilerini mecbur hissettikleri bir konu haline gelmiştir. Avrupalı sosyologlar içlerinden birinin Aids'ten ölmesi üzerine Aids'in sosyolojisine dergi özel sayılan ayırmışlardır ama 150 yıllık Batı sosyoloji tarihinin büyükbabalarından ve babalarından hiçbirisi medikal sosyolojinin özürllüer bahsine ilgi duymamıştır. Oysa konu zamanın derinliği ve mekanın genişliği içinde bilimsel aydınlığa mutlaka kavuşturulması gereken bir konudur.

Dünyada fiziksel engeliler türlerine göre ve ülkelerine göre zaman içinde nasıl bir tablo çizmektedirler? Nüfus sayımları dünya ve Türkiye için yenidir. Bu sayımlarda özürllüer ile ilgili istatistikî bilginin derlenmeye başlanması ise daha da yenidir, insanların genellikle özürllerini ve özürllüklerini saklama eğiliminde olmaları, konu ile ilgili bilgilere dahi ulaşmamızı engellemektedir. Ayrıca özürllü insanlar kendi aralarında özür türü dolayısıyla büyük farklılıklar gösterdikleri gibi, aynı kategorinin içinde de büyük farklılıklar göstermektedir. Güneşin ışığını bile fark etmeyen bir ama ile, görme gücünün onda birine sahip olan bir insan arasında yalnız fizyolojik değil , psikolojik ve toplumsal uzantılar açısından- da büyük farklar olacağı aşıkardır. Dünyada yaşayan her yüz insandan 14'ünün fiziksel bir engeli olduğu belirlenmiştir. DİE'nin Türkiye için verdiği özürllü sayısı 10 milyondur. Yani Türkiye'de yaşayan her 6 kişiden biri özürllüdür. Ancak bu rakamın özürllülerle ilgili gerçek rakam olmadığı, ülkemizdeki özürllü sayısının bundan biraz daha yüksek olduğu tahmin edilebilir. Ayrıca hastalıktan özürllü olmaya, özürllülüktan sağlıklı olmaya doğru giden dikenli yolda, özürllülük eşliğini karşılıklı iki taraftan da aşanların sayısı her an oynama gösterdiğinden özürllüer konusunda tam bir rakama sahip olmak pek de mümkün değildir. Şimdi fiziksel

engelliler konusunda, Sosyolojik olarak zihnimizde uyanan soruları ve bunlara kısmen verilmiş olan cevapları sıralayalım.

Tarihte ve günümüzde dünyada ve Türkiye'deki özürsüz yüzdesi kendi içinde nasıl dilimlenmektedir? Zaman içinde rastlanan özür türlerinde bir azalma veya çoğalma olmuş mudur? Geçmişteki toplumlar "özürsüz olmayı" nasıl değerlendirmektedirler? Özürsüz nasıl tedavi edilmekte veya edilmekte midir? Toplumsal olaylarla özürsüzler arasında nasıl bir bağlantı kurulabilir? Siyasi olaylar toplumlara ne tür özürsüz yüzdesi getirmişlerdir? 4000 yıllık yazdı dünya tarihinin sadece 215 yılı harpsiz geçtiğine göre, savaşlar (ölenler bir yana) beşeriyete ne kadar göze, ne kadar kulağa, ne kadar kol ve bacağına mal olmuştur acaba? Savaşlarda yaralanıp alil kalan askerleri eski Atina'da Psistrata, eski Roma'da Augustus, Fransa'da Charlemagne devletin himayesine almıştır. 1254'de kurulan (ve 700 yd sonra C. Meriç'i de bir dönem misafir eden) Paris'teki Quinze-Vingts hastanesi Haçlı seferinde trahomdan gözlerini kaybeden askerler için Saint-Louis tarafından kurulmuştur. Asırlar sonra XJV. Louis'in Seine Nehrinin sol kıyısında "Invalides"(sakatlar)mahallesinde özürsüz kalan Fransız askerleri için kurduğu bina, Napoleon'un Moskova önlerine kadar "İmparatoru selamlayıp, onun için ölmeye giden" askerlerinin ölmeyip de, yara alarak ülkesine geri dönenlerini barındırmağa yetmemiştir. Topraklarının üzerinde donanmalarının sayesinde güneşi batırmayan İngiliz imparatorluğu 1695 de deniz askerleri için Greenwich Askeri Barınma evini açmıştır. Emperyalistliğe soyundukları ölçüde Prusya'da Belçika'da, Rusya'da harp malûlleri için hastaneler ve bakım evleri açmak zorunda kalmışlardır. Deniz ötesi imparatorluklarla kıta Avrupa'sındaki hastanelerin büyüklüğü arasında doğrudan bir orantı kurulabileceğini düşünüyoruz. Coğrafi şartlarla özürsüz türleri arasında nasıl bağlantı kurulabilir mi? özürsüzle sosyo-ekonomik ve kültürel şartlar arasında nasıl bir nedensellik ilişkisi vardır? Özürsüz yüzdesi sosyo-ekonomik açıdan düşük olan sınıflarda daha mı yüksektir? Özürsüz yüzdesi etnik ve ırksal azınlıklarda daha yüksek bir oranda mı karşımıza çıkmaktadır? Bir cemaati, bir aileye, bir hanedana özgü olan özür türleri var mıdır? özürsüzlere toplum içinde verilen statü, zaman ve mekanda, ne gibi farklılıklar, ne gibi iniş çıkışlar tanımıştır? Özre yol açan genler, hastalık taşıyan mikroplar hangi göç yollarından hangi toplumlara, hangi zamanlarda taşınmıştır? Ya devrimler? Sanayi ve demokrasi yolunda atılan adımlar, sabotajlar, kötü koşullarda çalışmalar, bulvarlarda mitralyözlerle taranmalar insanlığa ne kadar özürsüze mal olmuştur?

Dilencilikten bilgisayar mühendisliğine giden yolun tarih içindeki durakları neler olmuştur? Özürsüzlere ilk özel eğitim nerede verilmiştir?(3)

Özürsüzlerin seçtikleri meslekler neler olmuştur? Özürsüzlerin bekar kalma yüzdesi özür gruplarına göre nedir? Kimlerle evlenmektedirler? Sahip oldukları çocuk sayısı, ülke geneline kıyaslanırsa, anlamlı bir farklılık göstermekte midir? özürsüz evliliklerinden doğan çocuklarda özür yüzdesi (genetik olarak özürsüz oranı) tespit edilmiş midir? Özür türleri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterir mi?(4) özürsüzlerin ömür süreleri, belli bir ortalamaya sahip midir? Özürsüz insanların bizim tarihimiz içindeki yeri nedir? İslam dininin özürsüzlere bakış açısı nedir? Farklı İslam ülkelerinde bu ilkeler aynı şekilde mi uygulanmıştır?(5)

Osmanlı toplumunda özürlüler için ne gibi düzenlemeler yapılmıştır? Tekke ve Ahi geleneğimiz özürlülere ne gibi bir şefkat ve dikkat içinde idiler? Osmanlı vakıflarında özürlü re yer ayrılmış mıdır?(6)

Çocuk, genç veya yaşlı, Fiziksel engellilerin tespiti, tedavisi, rehabilitasyonu için ne yapılmaktadır? Türkiye'de özürlü çocuklara verilen hizmet %3'dür. Yani Fakültelerimi Rehberlik ve Araştırma Merkezlerimize rağmen Türkiye'de özürlüler, üvey evlat konumundadır. Nasıl hiçbir sağlıklı irşan=bir başka sağlıklı insan denklemi kurulamazsa, bir özü: insan=bir başka özürlü insan denklemi de kurulamaz. Bu yüzden görünen veya görünmeyen özürlü olan her insan ayrı ayrı ele alınmalı, eğitilmeli tedavi edilmeli ve normal hay! intibak ettirilmelidir. Her özürlünün arzusu özürsüz kabul edilmesi yani normalleştirilen sidir. Hizmetin yaygınlaştırılmadığı, hizmete geç kalındığı, hizmette dağınıklık ve kesinlik olduğu ölçüde özel eğitim anlamım ve önemini kaybetmektedir. Eski Isparta'da doğan çocuklar yar başından uçuruma fırlatılırdı. Bugünse kuvözlerde, oksijen çadırlar da, doğan her çocuğa müstakbel bir Homeros veya Hawking olacakmışçasına özen göstermektedir. Beşeriyet askeri ve tarımcı toplumdan bilgi toplumuna ilerledikçe her insan yavrusuna saygı duruşuna geçmek zorunda olduğunun bilincine daha çok varmaktadır.

Yukarıdaki sorulara sosyolojinin belki de çoktan cevap getirmiş olması gerekirdi. Ben, huzurunuzda, el yordamıyla, bir cangılda yol açar gibi ilerleyerek, konumuza bir huzmelik olsa, aydınlık getirmeye çalıştım. Konumuza globalin içinde, yerelin içinde global bir açıklama getirecek olan sosyoloji çalışmalarının yetersizliğine karşılık özürlülerin pedagojisi psikolojisi üzerine hem dünyada, hem de ülkemizde bir çok çalışma yapılmıştır. Daha ç özürlülerin eğitimine yardımcı olmak için yapılan bu tecrübi çalışmalar özürlülüğün sos> boyutlarını konuları gereği vurgulayamamışlardır. (7)

Partilerin seçim öncesi icraat programlarına sakat-kotası koymalarına rağmen Türkiye'de özürlüler Bakan odalarının kapılarından ekşiyen bir çehre ile uzaklaştırılmakta da Türkiye'de özürlülerin sadece %10'u çalışmakta, %90'ı ailelerinin sabrına ve şefkatine de terk edilmektedirler. Bütün engelleri aşır Dr. sınavını verenler veya yurtdışı Dr. sınavını kazan "mevzuat el vermediği" için işe alınmayan engelliler aramızda yaşamaktadır.

Sözlerimizin başında özürlülüğün, sadece biyolojik değil, bio-psiko-sosyal bir olay olduğunu belirtmiştik. Yalnız sorunlarımız bile, özürlülüğünün ana rahmine düşerkenden çok, yaşadığımız süre içinde kazanılan bir statü olduğunu gösteriyor. Hayır, doğa mutlak olarak kusursuzdur demek istemiyoruz. Doğanın sırrına vakıf olamadığımız DNA bilmeceleri vardır. Ama bu bilmecelerin oranı düşüktür. Mesela doğuştan körlerin oranı %25'tir. Doğuştan sağırkların oranı(%5 genetik sağırklık, %15 doğuştan ağır işitme özürlü olarak toplar %20'dir. Yani bir yerde doğanın kusurluluğu, aslında kusursuzluğun bir ispatıdır. O hak bu düşük yüzde nasıl oluyor da %100'lere yükseliyor? Kromozom anomalilerine, yani g« mutasyonlarına ve bazı ruh hastalıklarına (veya farklılıklara) kalıtsal eğilimlere, daha ana ne karnına düşmeden hemen önce ve hemen sonraki faktörler eklenmeye başlamaktadır. Hamilelik sırasında antibiyotik kullanımı özellikle sağırlığa yol açmaktadır, ceninin gelişmesini etkileyen zehirlenmeleri, (yani aşım alkol ve sigara kullanımı ile ana karnında başlayan çevre kirliliğini, annenin kötü ve yanlış beslenmesini, annenin alabileceği radyasyonları,

baba ve anne tarafından geçen şeker hastalığı veya frengi etkilerini, anne psikolojisindeki olumsuz dalgalanmaları vs. sıralamamaya başlayalım. Görüldüğü üzere insan yavrusu 274 henüz dünyaya gözlerini açmadan dünya genelindeki özürlü girmeye aday olmaya başlamaktadır. Doğum sırasında :Forseps hataları, bebeğin anne karnında oksijensiz kalışı, baş ve vücut üzerindeki aşın baskılar özürlü bebek yüzdesini gösteren ibreyi yükseltiyor. Derken düşmeler, çarpmalar zehirlenmeler, genetik bozuklukların kötü şartlarda gelişmesi, arkadan trafik kazaları, meslek hayatının insana getirdiği özürler, çevre kirlenmesinden doğan kirliliklerin havaya, suya, gıdalara karışması, sonuçta zehir yiyip, zehir soluyan şehirlerdeki her türlü doğal ve beşeri katma değerli doğal afet (Hiroşimadan Çernobile) ana rahminin toprağına düşen her yüz kişiden 14 tanesinin sonunda toprak anaya özürlü olarak iade edildiği bir toplumsal tablo ile bizleri baş başa bırakıyor. Peki bu %14 özürlü dilimi dünyanın bütün kıtalarına ve bütün ülkelerine aynı yüzde ile mi dağıtmıştır? Bu sorunun cevabı elbette hayır olacaktır. Dünyanın geneline baktığımız zaman toplum içindeki özürlü yüzdesinin en düşük olduğu toplumların, en zengin toplumlar olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalıyoruz. Bu ülkeler özürsüz olmayan toplumlardır demek istemiyoruz ama zengin ülkeler teknik olarak özürsüzlüğü en az indirmeyi başarmış olan ülkelerdir, Japonya'da radyasyonla cisimleri sokaktaki görmezle hissettiren uyarıcı aygıtlar, belki körlük sorununu kökünden çözmemişlerdir ama körlükten doğan psikolojik ve sosyal sorunları en az indirmişlerdir. Tedavinin özürsüzlüğü özürsüzleştirmesine biri olumlu biri olumsuz iki örnek vermek gerekirse, dünyada en az görme özürlü insanın Atlantik okyanusunun doğusu de kuzey denizinin güneyinde yer alan Kuzey-Batı Avrupa ülkelerinde yani AT ülkelerinde, en yüksek körlüğe dönüşen trahom oranının ise bazı siyah Avrupa toplumlarında karşımıza çıktığı ifade etmemiz gerekir(8). Demek Biyolojik olarak özürsüzlük sona erme de, toplumsal müdahalelerle, özürsüzlük "az özürsüzlük" bazen de "özürsüz" cennetine geçebilmek için nadiren vize veriliyor.

Yalnız zengin ülkelerle fakir ülkeler değil aynı şehrin zengin mahalleleriyle fakir mahalleleri arasında da (Zeytinburnu ile Ataköy kaldırımlarında bir kaç saat gözlemde bulunmak yeterlidir) aynı paralelliği kurmak mümkündür. Yine kırsal kesimde kentsel kesimden daha bir özürsüzlük yüzdesi ile karşılaşabileceği varsayılabilir. Tedavi imkanlarına zamanında ve yeterince ulaşma zorluğuna, tarımcı toplumların kaderciliği de ekleyebiliriz. Ayrıca dar bir coğrafyaya mahpus olan insanların evlenme yolu ile genetik düğümlerini gelecek kuşaklara aktarmaları özürsüzlük şansını yükseltmektedir. Bir örnek, her 40 insandan birinin taşıdığı genetik duyma özürsüzlüğünün İsviçre'nin dağlık bölgelerinde Avrupa'nın en yüksek yüzdesine ulaşmasına karşılık, bir sahil ülkesi olan Hollanda'da en düşük Avrupa yüzdesine inmesidir. Günümüz tıp ve teknik imkanlarının bazı özür türlerini sona erdirmese de en az indirebileceği ifade edilebilir.

Ama globalleşme ninnisi ile yeni kuşakların büyütüldüğü dünyamızda bilinmedik ve "post modern" özür türleri ile karşılaşmamız olasılığı da artmaktadır. Bir Hintli sosyologun "korcu çağı" olarak belirlediği yüzyılımızdan XXI. yüzyıla geçerken, beşeriyet belki de gerçekten geçen asırların tanımadığı bazen de tedavisi-en azından şimdilik- mümkün olmayan özür türleriyle tanışacaktır. 80'li yıllarda yanlış kullanılan doğum kontrol hapları, elleri omuzlarından açılan sokak çocuklarının dünyaya gelmesine yol açtı. Çernobil'in Kasvet rüzgarı Edirne'den Artvin'e kadar dehşet saçtı. Post-modern dünyanın çok fonksiyonlu put'u bilgisayarın yeşil ekranı huzurunda hiçbir

fani ömrünün 50 yılını tamamlamadı. Hepimizin büyüğü kutusu TV, beynimizde, sinir sistemimizde ve DNA formülümüzde acaba neler yapacak? İngiltere parklarındaki evcil köpek pisliklerinin Britanyalı bebeklerde torunlarına kadar geçecek bir körlük virüsü taşıdığı geçen yıl hiç kimse bilmiyordu.

Bizce antik, modern ve post-modern bir realite olan özrürlük şalıını kaldırmak ve sıhhatli bir şekilde sorunu belirleyip aşmak için bazı kesin tespit ve önerilere varmak gerekiyor.

1. Özrürlüere onları rahatsız eden aşırı bir ilgi ile veya tam tersine "duygu sömürüsü yapıyorlar" tavrı ile değil anlayışlı bir sempati ile yaklaşmak gerekir. Doğuştan ve sonradan özrürlü olan her insan sonunda bu yeni ve başkalarınınkinden biraz farklı hayata alışacak ve onu doğal bulacaktır. Yeter ki toplum onu gündelik hayattan soyutlamasın, tersine ona mümkün olduğu kadar katılımını sağlasın ve o da herkes gibi hayatını yaşasın. (Bunun yetersiz ama çok parlak bir örneğı, 1983'de ABD'de özel olimpiyatlara katılan 4 spastik çocuğumuzun 6 altın bir gümüş madalya kazanmış olmalarıdır.)

2. Özrürlülük ölüm değildir. Hayatın yeni ve fakat farklı bir biçimde devamı demektir. Bu hakikatin özrürlü tarafından da, toplum tarafından da kabulü gerekir. Amaç her türlü kuruluş arasında koordinasyonu sağlayarak, özrürlünün özürlü ile beraber "normalleştirilmesi" ve toplum hayatına, aile ve meslek hayatına yeniden kazandırılmasıdır, özürlü erken tespiti ve özrürlünün tedavi rehabilitasyonuna başlanması bu açıdan çok önemlidir. Ülkemizde özel eğitimin kurumsallaşması, yaygınlaşması gerekir. Hizmette geç kalınmamalı, hizmette kesiklik olmamalı, hizmet birimleri arasındaki dağınıklık sona erdirilmelidir. Araç-gerecin yetersiz olduğu, mevzuatın da karışık karışık olduğu ülkemizde hizmet için uygun uzman eleman yoktur ve kamu oyu hemen hiç oluşturulmamıştır. Mobil doktorluk kadrosu ihdas, özrürlüler köylerinde, gecekondualarında tespit edilip, takibe alınmalıdır. Çocuk yuvalarından hizmete başlanmalıdır. Dernekler, federasyonlar ve konferanslar arasında devamlı ve canlı bir iletişim ortamı yaratılmalıdır. Özrürlülerin kamplarda toplanması, toplu sanat gezilerine, doğa gezilerine götürülmeleri, ortak kültür etkinliklerine katılabilmeleri, bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Ayrıca dünyadaki diğer fiziksel engellilerle ilgilenen kuruluşlarla da iletişim kurulmalıdır.

3. Özrürlülerin büyük çoğunluğu özrürlü doğmayıp, hayatı süresinde ve sürecinde özrürlü hale geldiğı için, mümkünse özürlü hiç oluşmadan özrürlülüğü yok etmeye çalışmak lazımdır. Elbette özrürlülüğü doğuran sebepler bütünü ortadan kaldırılamaz (Doğal afetlerin, savaşların yol açtığı özrürlülük gibi). Ama tedbirler alınabilse idi bir çok özrürlü hiç özrürlü olmadan hayatını sürdürebilecekti.

4. Özrürlülük konusu, hep başlanan ama hep yarım kalan bir gündem maddesi olmaktan çıkarılmalıdır. Türkiye'de MEB, Sağlık Bakanlığı, Yerel Yönetimler, özel ve kamusal kuruluşlar, Başbakanlığın koordinasyonu altında bir araya getirilerek "ulusal özrürlülük şurası" yapılmalıdır. Siyaset adamlarının, ilim adamlarının, sanatçıların, iletişimcilerin vs. ayrı ayrı komisyonlar halinde çalışarak ürettikleri fikirler, ortak bir bilgi havuzunda toplanmalı, projeler ihale edilmeli ve durum tespiti bir bildiri ile kamu oyuna mal edilmelidir. Kararlar mutlaka uygulamaya geçilmelidir. Bu cümleden olmak üzere, halkla temas kurup özrürlülerin eğitilmesi ve topluma yeniden kazandırılması için özel ve daimi ekipler kurulmalıdır. "özrürlüler Genel Müdürlüğü" bütün işlemlerin

toplandığı bir merkez olmalıdır, özel eğitim olarak topluma yeniden dönmeleri sağlanan özürülülerin topluma psikolojik entegrasyonu da sanatın her koluna başvurularak, her türlü iletişim aracı ile sağlanmalıdır. Ayrıca özürülüler için TV kanallarında özel ve geniş programlar yapılmalıdır. Görme engellilere kitap okunmalı, işitme engellilere geniş boyutlu, özel haber programları ve belgeseller yayınlanmalıdır, özürülüler için eğlence-yarışma programları düzenlenmelidir (1986 da 18 ay süren "Özürülüler ve Toplum" iyi bir başlangıçtı, 1987'de İzmir TVnunda "Bu çocuklar da bizim" programı da keza. Ancak bu programların arkası gelmedi).

5. Özürülü gencin normalleşmesi, onun özür grubunun özelliklerine göre bireysel bir okul eğitiminden geçirildikten sonra mümkün olduğu kadar normal akranları arasında eğitim, öğretim ve çalışma hayatına katılması ile mümkün olabilir. Özürülü özel eğitiminin sakıncalarından biri, özürülü çocukların kendilerinden üstün fiziksel imkanlara sahip çocuklara bakıp, kendilerine hedef olarak onları seçecekler, daha aşağı gelişme seviyesindeki çocuklara bakıp, kendilerini koyuvermeleridir. (Yürüme engelli çocuklar okulunda yaşanan bir olay bunun örneğidir. Koltuk değnekleri ile yürüyerek okula gelen bir öğrenci, bir süre sonra değneklerini atarak yerde sürünmeye başlamıştır. Elbette ki özel eğitimin hedefi bu değildir.) özürülülüğe intibak ve rehabilitasyon en kolay küçük yaşlarda (6 yaş civarı) olmaktadır. En zor intibak genç özürülülerde karşımıza çıkmaktadır. Yaşlılar, bir ömrü zaten geride bırakmışlardır. Hiç bir özürülü insan=bir başka özürülü insan denklemi kurulamayacağına göre, her durum kendi tekliği içinde değerlendirilmeli ve rehabilitasyon da ona göre yönlendirilmelidir.

6. Son olarak madalyonun tersine bakalım. Ülkemizde özürülülerini kendi dünyaları açısından tanımıyoruz, hayat hikayelerini bilmiyoruz. Psikolojilerini, sosyal hayatlarını, ailelerini, eğitimlerini yazarak, konuşarak dışlaştırsınlar, kitap kaleme alsınlar, TV programlarına çıksınlar. Topluma kendileri ile iletişim kurabilmesi için iç dünyalarını açsınlar. Onları daha çok tanımamızı, daha çok sevmemizi, daha çok bir olmamızı sağlasınlar.

Sözlerimi dünya tarihinin tanıdığı sakat evliya Helen Keller'in "Benim Yaşadığım Dünya" adlı eserinden aldığım ve özürülülerin dünyasından özürsüzlerin dünyasına atılan en muhteşem duygu ve duyu köprülerinden biri olan bir pasajla bitirmek istiyorum.

"Evet benim güneşim sizinki gibi gökyüzünde parlamıyor. Ama benim dünyamı güzelleştiren renkler de var. Göğümün mavisi, kırlarının yeşili sizinkilerden farklıdır ama benim için de onların rengi var. Turuncu ile kırmızının aynı olmadığını biliyorum. Çünkü portakalla elmanın kokusu birbirinden çok farklı. Aynı rengin kendi içinde nasıl nüanstır olabileceğini de biliyorum. Çünkü bahçemdeki altı farklı gülün kokusu birbirinden değişik ve hepsi de çok hoş. Evet körüm, ama renkler veya benim dünyanın renkleri olmasaydı inanın benim hayatım da çok daha donuk, çok daha tekdüze, çok daha karanlık olurdu. "

NOTLAR

(1) Bu konuda en parlak örneğimiz Mithat Enç'tir. Amâ bir üniversite hocası olan Midhat Enç 1947'de Milli Eğitim Bakanlığı yayınları arasında çıkan "Körler, Ruhbilim, Eğitim ve öğrenimleri" adlı eserinde geçmişte körlük ve körler, ilk kör okulları, körlerin ruhbilimleri, ailedeki problemleri, meslek seçimleri, iş bulmaları ve ailedeki eğitimleri konusunda gerçekten devrinin şartları içinde mükemmel bilgiler vermiş ve çok güzel bir eser hazırlamıştır.

(2) ABD'de öğrenme zorluğu ve davranış bozukluğu olan çocukların 3/4'nün şehrinin yoksul kesimlerinden geldiği tespit edilmiştir. L. Dunn, *Exceptional Children in the School*, S. 22

(3) Batı merkezci dünya görüşümüzün bizlere getirdiği bir şaşılıkla, bütün ilkleri olduğu gibi, özürülülerin eğitimini de Avrupa ile başlatıyoruz. Oysa ilk özel eğitim kurumu 1784'de V. Haüy tarafından Paris'de açılan "genç körler okulu" değildir. Doğu toplumları, Batı toplumlarından çok daha eski tarihlerde özürülülerini topluma kazanma yollarını denemişlerdir. Eski Yahudiler amâlara değirmen çevirtirlerdi. Bir seyyah, Fırat'ın üzerinde kör kayıkçıların çalıştırıldığından söz etmektedir. Türkistan'ın Hiva şehrindeki meşhur yün halıları amalar dokurmuş. Çin'de yün eğiren, pamuğu iplik haline getiren yine amâlarımış. Hıristiyanlığın manastırlarda himaye ettiği sakatları, özellikle amâları eğitmek ve meslek sahibi kılmak ciddiyetini ilk kez Japonlar göstermiştir.

Japonya'da IX. yüzyılda oğlu amâ doğan bir imparator, sarayına oğlunu eğitip, eğlendirmek üzere ülkesinin 800 seçkin amâsını davet etmiştir. Kimi bilgin, kimi müzisyen vs. olan bütün bu amâlar, saçlarını prensleri gibi tamamen traş ettirmiş, onu eğitmiş, 30 yaşma gelip, 3 eyalete birden tayin olan prenslerini izleyerek, ömür boyu onun yanından ayrılmamışlardır. Eyaletlerini amâ danışmanlarıyla birlikte, başarı ile yürüten Prens, öldükten sonra da geleneğin kanun hükmünde geçerliliği olan Japonya'da bu eyaletlerin yönetimi asırlar boyu görmeyenler tarafından sürdürülmüştü. Bu örnek,

Japonya'da amâlarla o devrin dünyasında başka başka hiçbir ülkede görülmeyen bir saygınlık kazandırmıştır. X. yüzyıldan itibaren bütün Japonya'da görme özürülülerin daha iyi eğitilmesi ve yaşayabilmesi için özel bir vergi toplanmıştır. Ama asd ilginç olan yine Japonya'da körlerin özel bir masörlük eğitimi görmeleridir. "Amma" masör demektir ve Japonya'da başı traşlı, gri veya mavi yünden giysisi olan amâlar bir lonca etrafında toplanarak mesleklerin asırlar boyu icra etmişlerdir. Ayrıca akupunktur, 1500 yıl önce Çin'den Japonya'ya geçmiş ve 9 yıllık bir eğitimle amâlara öğretilen bir meslek olmuştur. 1914 de yapılan bir istatistiğe göre Japonya'da 43.000 çalışan körden 21534'ü masör, 4.232'si akupunkturcudur.

P. Villey, *L'aveugle dans le monde des voyants*, 242-250.

(4) Erkeklerin kadınlardan daha yüksek bir oranda görme ve işitme engelli oldukları tespit edilmiştir. Ancak bunun sebeplerine inilmemiştir. öte yandan sağır dilsizlerin %72.5'nun kendi aralarında evlendikleri tespit edilmiştir. O16ron, *Les Sourds-Muets, Que sais-je?* PUF 1950. S. 109.

(5) Özel eğitimin bir türü olan hafızlık eğitiminin el-Ezher'de XI. yüzyılda başlatıldığı bilinmektedir. Görme özürülüler için özel bir sınılin açıldığı bu medresenin islam dünyasındaki birçok eğitim kurumu tarafından örnek alınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu okulda 12 yıl süre ile özürülülere eğitim verilmekte idi. D. Kirtley, *Psychology of Blindness*, Hail, Chicago, Illinois, 1975, 1. Bölüm Zikreden E. Demirci, Türkiye'de özel eğitimin kısa kmbir tarihçesi IFLA, Görme özürülü kütüphaneciler konferansı, İstanbul, 16-19 Ağustos 1995.

(6) Enderun'un dünyadaki ilk üstün yetenekliler okulu olduğu bilinmektedir. Osmanlı imparatorluğu döneminde ülkemizde ilk defa 1889 da işitme özürülülerin eğitimi başlamıştır. 1951'den bu yana devlet özel eğitime muhtaç çocuklara eğitim hizmeti

vermektedir. 1982 Anayasasının 42. maddesi "Devlet durumları sebebiyle özel eğitime muhtaç olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır" diye yazmaktadır. Geçen 10 yılda özürllülere bazı hizmetler sağlanmış, yasal düzenlemeler yapılmış, okul, sınıf, öğrenci sayısı artmıştır. 1979-278 da, Ankara Eğitim Fakültesinde özel eğitim servisi programı 1981 de Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesinde özel eğitim öğretmenliği programı açılmıştır. özel eğitimde 47 yüksek lisans, 6 Doktora, 4 Doçentlik tezi hazırlanmıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye'de özel eğitim gören özürllülerimiz konusundaki rakamlar, inşam hüzne sevk edecek kadar düşüktür.

Türkiye'de 54.720 görme özürllüden sadece 1850'si

164.168 işitme özürllüden sadece 5900'ü

383.040 ortopedik özürllüden sadece 840'ı

547.200 eğitilebilir geri zekâlıdan 10.000'ı

Özel eğitimden yararlanmaktadır. Ayrıca 0-18 yaş grubundaki 3.5 milyon özürllü çocuk ve gencimize hizmet götürecekt olan personelin sayısı 360'dır. Y. Özsoy, Eğitime Muhtaç Çocuklar, S. 185, Türkiye'de Çocuğun Durumu, 1990'lann Çocuk Politikası Kongresi.

(7) Birkaç örnek verirsek; Dr. Doğan Çağlar ortopedik özürllü çocuklar ve eğitimi AÜEF yayınlan no: 56 Ankara 1976 S. Evrimin "Psikoloji açısından zeka sorunu ve toplum hizmetinde psikoloji" İstanbul Edebiyat Fakültesi 1978, A. Ank, "Görmezlerde duyuumsal eşik" başlıklı Doç. tezi 1976. Ayrıca ODTÜ de Program geliştirme kapsamında özürllü üniversiteli öğrencilerin sorunları ve toplumla bütünleşebilmeleri için çalışmalar yapılmaktadır. Güzin Büyükkurt'un Baltimore Üniversitesinde hazırladığı "Program dışı etkinlikler bağlamında görme özürllü öğrencilerin sorunları" adlı doçentlik tezi bir örnek olarak verilebilir. Prof.Dr. Y. Özsoy, Prof.Dr. Mehmet Özyürek ve Doç.Dr. Süleyman Eripek tarafından hazırlanan "özel eğitime muhtaç çocuklar" özel eğitime giriş Karatepe Yayınlan, 1993, 3. Baskı Prof.Dr. R. Cebiroğlu, Çocuk ve Gençte Davranış Bozuklukları 1994 ve E Geçtan, Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar, 1992 adlı çalışmalar sayılabilir.

(8) P. Villey, L'aveugle dans le monde des voyants, Flammarion, 1927.

(9) P. Oleron, Les Sourds-Muets; Que sais-je? PUF 1950, s. 10.

BİBLİYOGRAFYA

Genel olarak sağlık ve toplum Uışkisi üzerine

Freeman H, et al. **Handbook of medical sociology**, 2. nd ed. Englewood Cliffs Prentice Hall, 1972. 598 s.

Sussman, M. ed, **Sociology and Rehabilitation**, Washington, D.C. Amerissocio. Asso in cooperation the vocational Reha. Ad.US. Dept. of Health, Education and Welfare, 1966 265 s.

Dunham, Warren, **Community and Schizophrenia: Aepidemological analysis**. Lafayette Clinic Monograph in Psychiatry n 1, Detroi Wayne, State Uni. Press. 1965, 312 s.

L-MDunn(ed) **Exceptional Children in the School** (Speöal Education in transion) 1963,1973.

- Nagi, Saadz, **Disability and Rehabilitation:** legal, clinical and self-concepts and measurement. Colombus, Ohio State University, 1970, 329 s.
- Özsoy-Özyürek-Eripek, özel eğitime muhtaç çocuklar, Çağ M. Ankara 1988.
- Enç-Çağlar-özsoy, **özel eğitime giriş**, Ankara Üniversitesi, 1987.
- S.S.Y.B. Türkiye'de Sosyal Değişme ve Sosyal Hizmetler Konferansı Rapo
Ankara STE, 1968
- M.E.G.S.B. **Özürlü gençlere götürülecek hizmetler**, komisyon raporu, I. genç şurası, 24-28 Ekim 1988, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Ankara.
- Reference Data on Socio-economiic Issue of Health. Chicago American Medical Asso. İS Annual.
- Faarber, B. Mental Retardation, its social context and social consequenc<
Boston. Houghton Mifflin Co. 1968. 287 s.
- Mercer, J. **Labeling the mentally retarded**, Berkeley Uni. of Califomia Press, 1973, 319
- Encyclopedia of social Work**, N. Morris, 2vols. NY. National Asso. of Social Worker 1971.
- H. Karatepe, özürlü çocuklar, buldukları toplum içinde eğitimleri, sakatlığ önlenmesi ve rehabilitasyonu (Unisefin Chidhood Disability. Prevention and rehebilitatic at the Community level adlı eserinden Türkçe uyarlaması) Karatepe, 1983 (3. baskı 1994)
- Ü. korkmazlar, özel öğrenme bozukluğu, tez, 1993
- S. Velicangil, Koruyucu ve Sosyal tıp, Sermet, 1982.
- S. Velicangil, Orta öğretimdeki öğrenciler arası ruh sağlığı problemleri araştırması, VI Milli psikoloji ve Nörolojik Bil. Kongresi, Ege 1972.
- W. H. O. The Social Science in Medical Education, VI th Health **Organization** Chronicle Genova, 1970.
- W. H. O. The Teaching of medical pschology and sociology, World Healthl Organisation, Genova 1961
- S. örnek. Büyük Selçuklu imparatorluğu zamanında vakıf hastaneleri, Vakıf **Dergisi**, 1983
- Prof. R. Cebiroğlu, Çocuk ve Gençte davranış bozuklukları, 1994.
- Görmezlerle İlgili Bibliyografya
- P. Henri, La vie des aveugles, PUF, Que sais je?
1962 Grand Dictionnaire, Aveugle Maddesi
- P. Villey, L'aveugle dans monde des voyants, Flammarion, 1972 (essai de sociologie)
- P. Henri, La circulation d'"Tun avegle dans une grande ville, Revue de France, 15 Aout et 1 sep. 1938
- Mme Galeron de Calonne, Dans ma nuit, Ed. Les gemeaux, 1926
- A. Romane, Les tenebres en soleillees, Ed. Les gemeaux,
1932 280

Salah Hüsni Mickeimar, La vie sexuelle chez les aveugles de guerre. (these complementaire de Doctorat, non imprime) 1957.

P. Vdley, La Pedagogie des Aveugles, Alcan, 1922

P. Jean, Les aveugles et la Societe PUF, 1958.

Mell, Encyclopedie de la cecite, 1900.

M. Enç, Körler, Ruh-bilim, Eğitim ve öğrenimleri, MEB, Ankara, 1947

Henri, La readaptation des femmes aveugles a la vie domestique, Asso. V. Haury, Paris, 1953

Sağırılarla İlgili Bibliyografya

R. Labbe, Le Sourd-Muet, etüde medico sociale, Paris, 1941.

G. Parrel-g. Lamarque, Les Sourd Muets, Etüde Medicale, Pedagoque et sociale, Paris, 1925.

L. Ch. Desbois, Les Surdités, PUF Que, sais-je? 1964. Grand Dictionnaire, Sourds-Muets Maddesi. P. Oleron, Les Sourd-Muets, Que sais*je? PUF, 1950.